

О. Б. Супруненко, С. В. Маєвська

Жіноче кочівницьке поховання золотоординського часу в пониззі Псла

К оли проводилися науково-рятивні дослідження курганів на ділянці під влаштування кар'єру залістистих кварцитів ТОВ «Єривівський гірничо-збагачувальний комбінат», археологічною експедицією Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації були здійснені розкопки групи курганів II поблизу с. Волошине Дмитрівської сільської ради м. Комсомольська Полтавської обл., що знаходилася за 7,2 км на північний схід від міста, між сс. Дуканичі, Волошине, Солонці Комсомольської міськради

Полтавської обл. і Західними відвалами Горішне-Плавнівського та Лавриківського кар'єрів ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат». Науково-рятивним роботам передували розвідкові обстеження зазначеної території [1; 2; 3] та розкопки ряду курганів [4, с. 47–135; 5, с. 286–289; 6, с. 52–130; 7, с. 39–44; 8; 9; 10, с. 349–355; 11].

Група курганів II неподалік с. Волошине була розташована на останці надзаплавного вододільного пасма другої тераси лівого берега р. Псел та русла р. Лизька — правої притоки р. Сухий Кобелячок. Висота цього останця коливалася у межах 5–8 м над рівнем оточуючих стариць і боліт, мала абсолютну позначку 82,1 м на Стовбуватій могилі — найбільшому кургані у складі трьох груп, з розміщених на цьому піщаному пагорбі. Всі сім курганів групи були споруджені практично на краю підвищення та мали висоту 0,20–0,65 м і діаметр 9–25 м. Один з них (№ 2/2005 р.) саме й містив впускне поховання, матеріали якого стали предметом пропонованого дослідження.

Курган займав крайнє південно-східнє положення у складі групи, здіймався на підвищенні над північно-східним краєм мису і заплавою на 4,1 м, пануючи над заболоченою заглибиною стариці під схилом. На час досліджень його насип було пошкоджено розорюванням. Він мав діаметр — 20,5 × 22,2 м, висоту від рівня стародавнього горизонту — 0,65 м (рис. 1).

На розораній поверхні виявлені фрагменти кераміки доби ранньої бронзи, а ближче до схилу у західній полі, на поверхні й в орному шарі, — дрібні уламки ліпних горщиків, кубка скіфського часу та античного гончарного посуду, які засвідчували місцезнаходження на краю насипу місця тризної відправи доби раннього залізного віку [12, с. 48–52].

Під насипом знаходилися два об'єкти: поховання золотоординського часу та яма епохи раннього бронзового віку (рис. 1: *п. 1, я. 1*). Курган зведений з однорідного, світло-сіро-коричнюватого супіску в один прийом, вірогідно, у зв'язку зі влаштуванням жертвної ями або поховання-кенотафу катакомбної культури.

Впускне поховання 1 золотоординського часу виявлене у південно-східній полі кургана, за 8,4 м на південний схід від його умовного центру (далі — УЦ) (рис. 1: *п. 1*). Досліджувалося з рівня похило спадаючого шару похованого ґрунту, що залягав під орним прошарком.

Темніша пляма мішаного, сіро-коричнево-чорного супіщаного заповнення з масиву викиду окреслювала прямокутні контури ями зі скругленими кутами, дещо звуженої

П
У
Б
Л
И
К
А
Ц
И
И

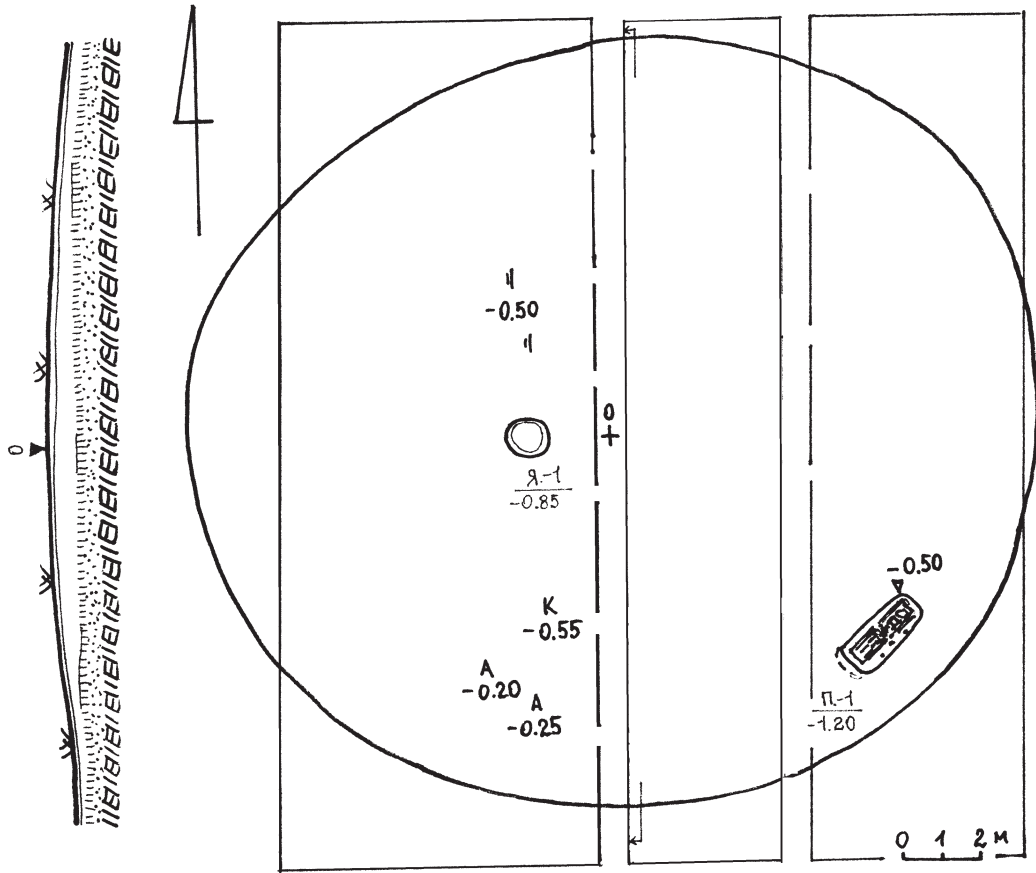

Рис. 1. Волошине, с., група II, курган № 2. План і профіль центральної бровки

Умовні позначення див. на рис. 2

з південно-західного боку, і спрямованої за лінією — північний схід—південний захід (рис. 2). Поперечні коротші стінки незначно розширювалися до переддення на 0,10–0,15 м, утворюючи незначні закруглені ніші в основі. Південно-східна повздовжня стінка на 5 см також розширювалася до дна.

Розміри ями: по верху — 0,70–0,85 × 2,20 м, у передденні — 0,67–0,78 × 2,35 м, глибина — 1,20 м від УЦ або 0,70 м від рівня похованого ґрунту, площа — трохи більше 1,6 кв. м (рис. 2).

Посередині ями знаходилося дощате гробовище прямокутної в плані форми, з незначним розширенням у північно-східній частині. Зверху воно було перекрите двома широкими дубовими¹ дошками (ширина — 20 см і товщина 3 см). Дощата покривка мала розміри — 0,40–0,45 × 1,85 м, слідів скріплення дошок не виявлено. На обох дошках посеред розширеної частини розміщувалася округла випалена пляма, діаметром 9 × 12 см, позначена масткими вуглинками від зотлілого світильника або скалки (рис. 2). У північно-східній частині наді дном відзначене невелике скупчення вуглин, поодинокі вуглини віднайдені і поряд з південно-східною стінкою ями.

¹ Ксилотомічні визначення викладача обробки дерева Полтавського політехнічного коледжу І. Г. Дегтяря.

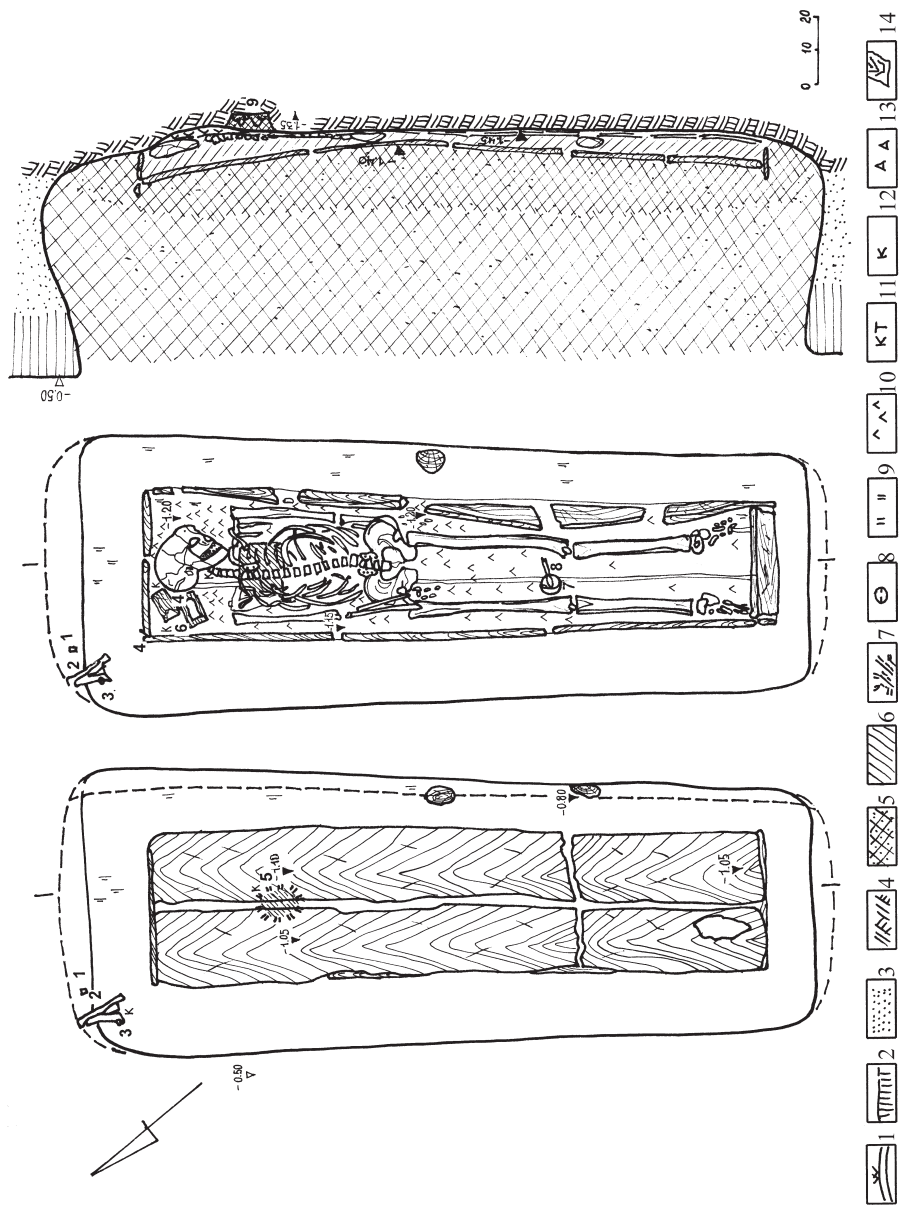

Рис. 2. Курган № 2. Поховання 1. План і перетин

Цифрами позначені: 1 – таранна кістка вівці; 2 – лопатка і стенова кістка вівці; 3 – залізне ніж та пряхка; 4 – залізна шпилька; 5 – пляма вуглин від світільника чи скалки; 6 – розвали берестяних накісників; 7 – залізна чаша з дугоподібною ручкою; 8 – скободібне залізне кресало з дерев'яною ручкою. Умовні позначення: 1 – деревний шар; 2 – похований грунт; 3 – пісок; 4 – материк; 5 – мішаний супісок; 6 – темний супісок; 7 – сліди горіння скалки; 8 – ями; 9 – вуглини; 10 – шкряний і повстяний тлін; 11 – кістки тварин; 12 – уламки кераміки; 13 – фрагменти античного гончарного посуду; 14 – рештки дерева

п у б л и к а ц и и

Майже посеред південно-східної стінки розміщувалися притуленими до неї дві жердини, перетином близько 6×8 см, що, на наш погляд, слугували опорами для встановлення і спуску дощатого гробовища. Їх рештки виявлені з глибини 0,80 м.

У північно-західному кутку ями, під стінкою знаходилися стегова та таранна кістки ноги *вівці*, накріті лівою лопаткою цієї ж тварини (рис. 2: 1–2). Вони належали напівдорослій особині вівці свійської, з висотою в холці 68,5 см¹. Під ними лежала й ліва променева кістка молоді особи коня свійського (молодої *кобили*). Поряд виявлені залізні ніж з рештками дерев'яного руків'я і рамка пряжки, що прикипіла окислами до нього (рис. 2: 3–4).

Гробовище мало дещо тонші дощаті стінки й аналогічне за розмірами, також влаштоване з двох повздовжних дошок, дно. Загальна висота «труни» реконструювалася як 0,20–0,27 м, дещо підвищеною в головах з північного сходу (рис. 2). Важка труна продавилася в рихлому материковому піску dna невелику заглибину (до 3–5 см).

Посеред гробовища, в анатомічному порядку лежав скелет *жінки*, у віці 16–18 років² (рис. 2; 3). Положення похованої встановлюється як випростане на спині, головою на північний схід, з випрямленими вздовж тулуба руками, кистю правої — на миску, лівої — під тазом. Ноги і стопи — випростані. Голова була розвернута на ліву сторону, обличчям на південь — в бік кибли (рис. 2).

Поховану супроводжував нечисленний, проте, досить виразний інвентар, за яким здійснена культурно-хронологічна атрибуція комплексу. Зліва від черепа знаходилися дві видовжені пустотілі берестяні деталі головного убору — бокки (рис. 2: 6; 3), між якими у розвалі збереглася залізна шпилька з роздвоєним стрижнем (рис. 2: 4). В одному із сувоїв берести від головного убору збереглася понад 20 кістяних намистин та рештки двох тонкодротяних скроневи́х підвісок зі срібла (рис. 7: 1–2), залишки текстильно-повстяних деталей бокки (рис. 7: 3). Між кістками колін ніг лежали залізні чаша з петельчастою дротяною дужкою (рис. 2: 7) та кресало з дерев'яною ручкою (рис. 2: 8). Під кістками кисті лівої руки знаходився кремій.

Похована була викладена на шматок повсті, тлін від якої встилав дно гробовища. На черепі відзначені невиразні відбитки текстилю і повстяної основи головного убору. Перед черепом та в ногах містилися кілька вуглин, а в заповненні гробовища трапилися випадкові дрібні черепки від ліпного горщика скіфського часу (рис. 2: κ).

Під гробовищем на дні ями, під грудним відділом скелету похованої, розміщувалася прямокутна *ямка*, розміром 12×13 см і глибиною 5–6 см, заповнена білим материковим піском. В ній лежали 3 хребці напівдорослої особи вівці, з обрубаними ребрами (рис. 2; 4). На стінках цієї ямки відзначені невиразні сліди текстильного тліну.

ЗНАХІДКИ. 1. *Ніж* черешковий залізний, типу 1, за Г. О. Федоровим-Давидовим [13, с. 66, 85, рис. 12: 6], з прямим лезом, невеликим уступом при переході спинки у черешок та скругленим виступом на лезі в основі черешка, неширокий, підтрикутний у перетині, зі слідами дерев'яної овальної в перетині колодочки та шкіряно-текстильних піхов (рис. 5: 1–2).

Довжина — 7,4 см; ширина леза — 0,7–1,0 см; довжина черешка — 2,2 см; товщина спинки — 0,25 см, ймовірна довжина руків'я, за збереженим тліном, — 5,6 см, діаметр колодочки — близько $0,7 \times 1,0$ см (рис. 5: 1–2). Корозований, на лезі накипи, в т. ч. з рештками шкіри і тканини, на черешку помітні залишки дерев'яного руків'я. Спаяний спинкою з окисленою пряжкою. Входив до складу групи предметів поряд із рештками напугної їжі.

¹ Палеозоологічні визначення старшого наукового співробітника ІА НАН України, канд. іст. наук О. П. Журавльова.

² Антропологічні визначення асистента Української медичної стоматологічної академії, старшого наукового співробітника Центру охорони та досліджень пам'яток археології, антрополога А. В. Артем'єва.

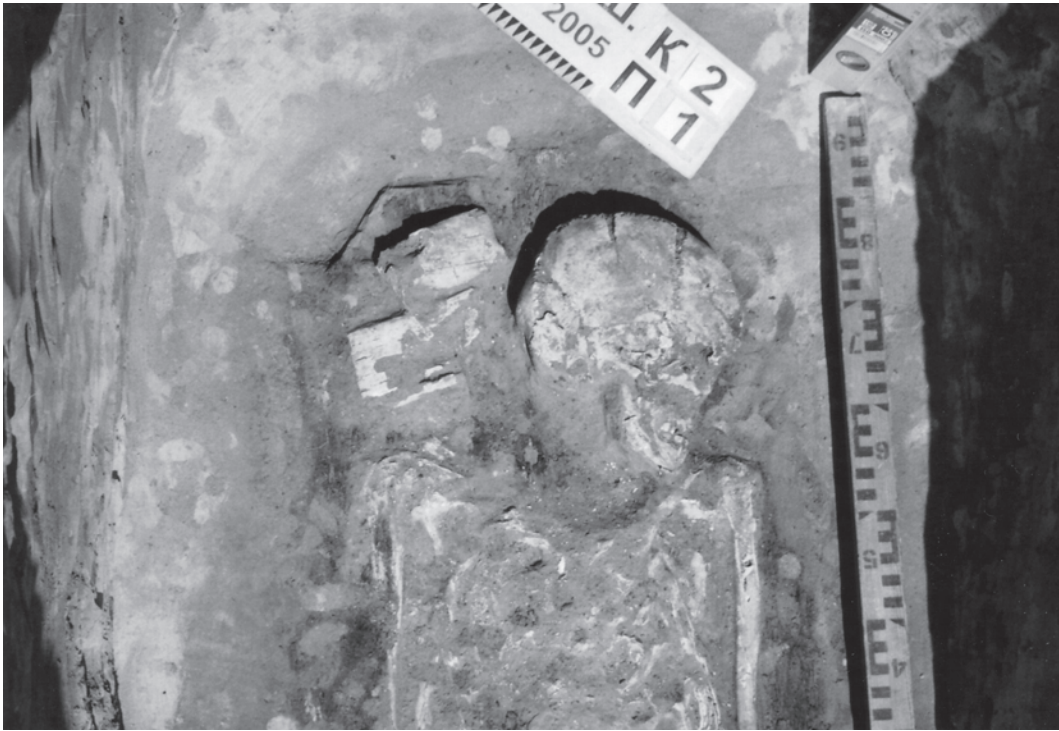

Рис. 3. Поховання 1. Фрагмент. Залишки головного убору — бокки і плями тліну повстяної підстилки.
З півдня — південного заходу

На ножі чітко помітна межа охоплення черешка і частини леза, до уступа в основі, руків'ям-колодочкою. Овальна форма колодочки встановлена за рештками дерева. На черешку і частково лезі збереглася велика кількість накіпילוї деревини з чітко паралельним напрямком волокон. Волокна темно-коричневі, проміжки між ними — темніші. Деревина шарувата, м'яка, належить ліщині звичайній.

На лезі помітні залишки озалізненої шкіри досить темної коричневої гами, з невеликими відбитками, що свідчить про погане профарбовування, а, отже, про порівняно низьку якість виробу. Товщина шкіри нерівномірна.

Під шкірою виявлені деформовані і фрагментовані залишки текстилю. Нитки тонкі — 0,2 мм, розміщені одна біля одної щільно, майже без проміжків. Волокно і кручення не встановлюється. Судячи за кількістю і характером деформацій, — волокно пружне, можливо, шовк. Переплетення просте полотняне. Напрямок ниток основи і піткання не встановлюється.

Рис. 4. Поховання 1. Деталь.
Ямка з кістками вівці під гробовищем.
З південного заходу

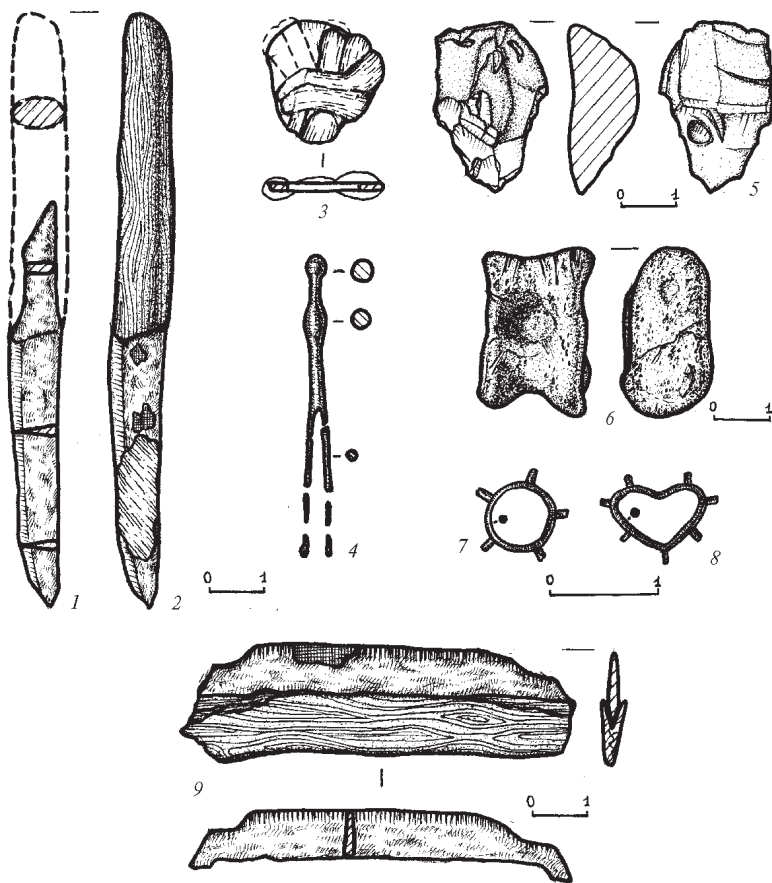

Рис. 5. Поховання 1. Знахідки:

1, 2, 9 – залізо, дерево; 3 – залізо, шкіра; 4 – залізо; 5 – кремійнь; 6 – кістка; 7–8 – срібло

2. *Пряжка* залізна, у вигляді рамки овально-підтрикутної форми, овальної у перетині, проміжного типу між поясними пряжками групи I відділу Д типів II і III, за Г. О. Федоровим-Давидовим [13, с. 43, 45, рис. 7], без язичка і спеціального пристосування для з'єднання з ремнем (рис. 5: 3).

На рамці з двох боків збереглися пропитані окислами по два витки замшевого шнура прямокутного перетину (0,6 × 2,2 мм). З одного із боків добре помітні обриви і потоншення шнура. Пряжка є деталлю тонкого поясу, на якому, вірогідно, підвішувався ніж у піхвах (рис. 5: 3).

Довжина — 2,3 см; ширина — 2,1 см; товщина — 0,25 см. Корозована, рештки шкіри металізовані. Спаяна окислами зі спинкою залізного ножа. Зі складу групи предметів поряд із рештками напутньої їжі.

3–4. *Деталі головного убору* — *бокка-накісників*, деформованих пустотілих циліндрів, звернутих з двох шарів берести (рис. 3; 6: 1–2). Представлені розвалами пари берестяних сувоїв у 2 оберти, розміром 7,0–7,1 × 15,3–16,0 см. Краї шматків кори добре заповіровані, береста тонка очищена. На одній з бокк внизу містився отвір, що перетворився у круглий, внаслідок пошкодження, діаметром 0,8 см (рис. 6: 2). Слідів шитвання країв не простежено. Над отвором виявлений підпрямокутний шматочок повсті, розміром 2,5 × 3,9 см. Ще один шматочок повсті знаходився в іншому накіснику. Повсть тонка, волокна наповнення однорідні, короткі. Колір — чорний (рис. 7: 3).

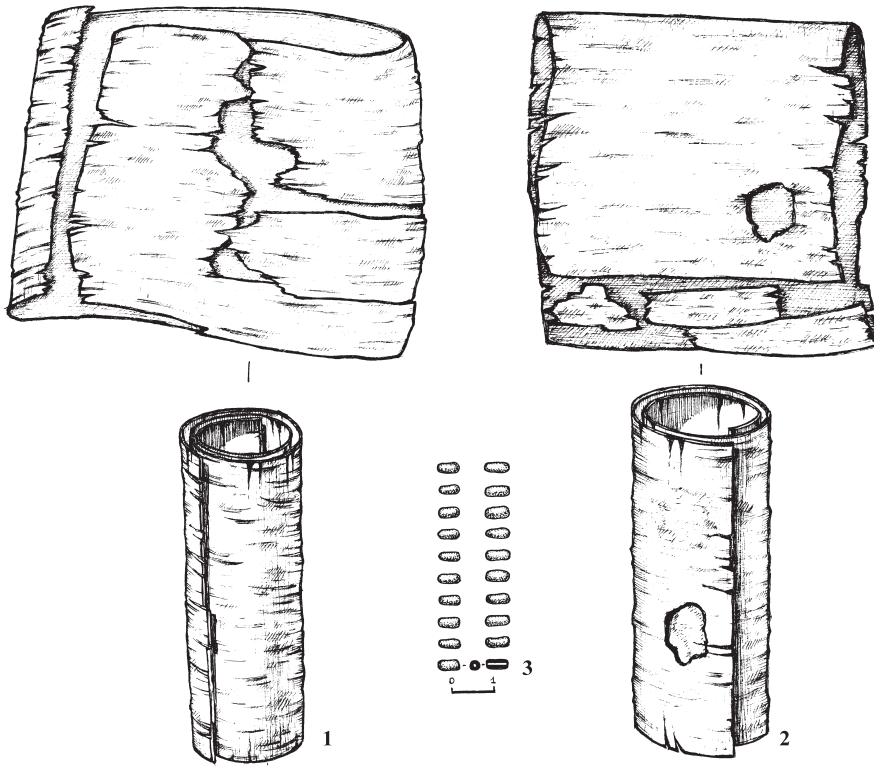

Рис. 6. Поховання 1. Знахідки:

1, 2 – розвали та реконструкції двох накісників, береста; 3 – намистини, кістка

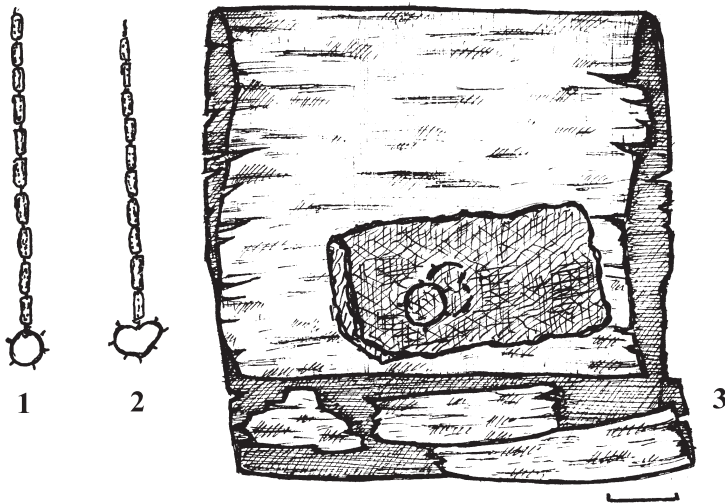

Рис. 7. Реконструкція підвісок з намистом (1, 2), місцезнаходження залишків підвісок у повсті в одній із боків (3)

Висота циліндрів — близько 7,2 см, реконструйований діаметр — 5–6 см. Товщина берести — 1,0–1,4 мм (рис. 6: 1–2).

5–6. *Підвіски* скроневі, у вигляді кільця з круглого дроту із напаяними 5-ма короткими виступами променів (рис. 5: 7) та серцеподібного кільця дроту з 7-ми короткими виступами (рис. 5: 8). Срібло. Перша мала діаметр — 0,5 см, друга розміри — 0,6 × 0,9 см. Діаметр дроту 0,2–0,3 мм. Обидві представлені в дрібних уламках.

Виявлені під шматочком чорної повсті, зі слідами волокон тонкої, майже прозорої шовкової тканини на поверхні однієї з бокк (рис. 7: 3).

Поряд із підвісками в цьому ж накіснику знаходилося скупчення з 21 намистини, які належали до числа прикрас головного убору (рис. 6: 3).

7–26. *Намисто* представлене однотипними намистинами. Намистинки кістяні, циліндричної форми несталі пропорцій, з конічно зрізаними краями основ та тонким отвором під шовкову нитку або кінський волос, виготовлені з кісток дрібних птахів. 21 од. (рис. 6: 3). Довжина — 0,4–0,5 см; діаметр — 0,20–0,25 см; діаметр каналу отвору — 0,07–0,09 мм.

Можливо, є деталями для збереження засобу утримування зазначених вище підвісок (рис. 7: 1–2).

27. *Шпилька* залізна, для скріплення зачіски або деталей бокки, у вигляді масивнішого профільованого стрижня з потовщенням типу кульки та роздвоєними внизу голками з маленькими кульками (рис. 5: 4). Реконструйована на довжину — 5,2 см; діаметри: кульки — 0,35 см; стрижня — 0,3 см; голок — 0,09 см. На голівці (ділянка 2,1 × 3,0 мм) є невеликий накіпильний фрагмент текстилю.

Окремі нитки цієї тканини описати неможливо: вони забиті окислами металу і пилом, накіпильним на іржу. Сам текстиль маловиразний. Чітко читається просте полотняне переплетення. Напрямок ниток основи і підткання не встановлюється. Тонина окремої нитки — 0,24 мм. Відстань між нитками — 0,2–0,3 мм. Це свідчить про те, що тканина була легкою, тонкою, добре драпірувалася та деформувалася. Колір не встановлений. Судячи з товщини ниток і відстані між ними, тканина мала бути шовковою напівпрозорою.

28. *Кресало* залізне скобоподібне (I відділ, тип: скобоподібні, I варіант, за О. В. Євглевським та Т. М. Потьомкіною [14, с. 186–187, рис. 2]) або: категорії однолезових, відділу А, типу II, варіанту А—В—Е (за Л. П. Ходзевичем і Е. В. Шавкуновим [15]).

У вигляді прямокутної платівки з двома вертикально опущеними вниз нерівномірної ширини кінцями, призначеними для кріплення дерев'яної ручки-колодочки. Лезо кресала має по краях два зрізаних уступи, що надає знаряддю трапецієподібної форми (рис. 5: 9). Ручка виготовлена зі сплющеного перетину обструганої гілки, в якому прорізаний неглибокий паз.

Довжина — 6,6 см; ширина — 1,0 см; товщина — 0,2 см; розміри дерев'яної колодочки — 1,2 × 6,8 см (рис. 5: 9).

Подібні кресала мали поширення у Хакасії, на Алтаї, в Мінусинській котловині і Туві, типові для аскизької культури Південного Сибіру, з поміж виробів якої найпізніші зразки датуються XIII—XIV ст. [14, с. 187]. На думку В. О. Могильникова, однолезові кресала у вигляді П-подібної скоби, що насаджувалися на дерев'яну колодочку, зустрічаються тільки у Саяно-Алтаї і прилеглих районах [16, с. 195]. Хоча кілька примірників таких кресал все ж таки виявлені й на Східноєвропейських теренах [17, рис. 39: 6; 18, табл. VIII: 8].

На лезі кресала та уступах добре помітні ділянки задовільної збереженості дерев'яної ручки і крупнофактурної тканини. Дерево має чітко паралельний напрямок волокон світлокоричневого кольору, з темнішою основою, призмоподібну структуру, легко кришиться, рихле. Належить яблуні-дичці.

Накіпільні рештки текстилю — дрібно фрагментовані, окремі нитки — деструктуровані. Тонина окремої нитки — 0,4–0,5 мм. Судячи з деструктурованості, — волокон тваринного походження, можливо, шерсть.

29. *Кремінь* (до кресала) — уламок з жовна сірого непрозорого кременю, зі слідами двох ударів кресалом. $2,0 \times 3,0 \times 1,0$ см (рис. 5: 5). Є сіро-коричнева жовняна кірка з одного боку.

30. *Розвал чаші* сегментоподібної форми, із залізною ручкою-дужкою, типу В IV, за Г. О. Федоровим-Давидовим [13, с. 87–89, рис. 15]. Чаша (іноді такі посудини називають «плошками») відкована з листа заліза, край вінця ледь потовщений і прямо зрізаний (рис. 8). Мала овальну в плані форму. Дужка виготовлена з круглого у перетині дроту, з двома загнутими до верху гачками, для яких у краях вздовж більшого діаметру сегментоподібної місткості просвердлені круглі отвори.

Реконструйований діаметр чаші — $8,0 \times 8,2$ см; довжина ручки з гачками — 9,1 см; висота ручки — близько 3,7 см; розміри плями накипної тканини — $3,4 \times 5,3$ см. Збереглася в уламках (рис. 8). Подібні чаші відомі серед кочівницьких старожитностей золотоординської епохи. Вони виявлені як в похованнях курганів пониззя Псла [19, с. 46, рис. 37: 1], так і Північного Кавказу [20, с. 59, рис. 17: 5].

На корпусі збереглися накипні рештки крупнофактурного текстилю та тканини середньої щільності, а також залишки шкіри.

Текстиль 1. Розміри ділянки — $3,4 \times 5,3$ см. Волокна рихлі. Судячи з деформації — пружні. Швидше за все, — це шерсть. Прядіння нерівномірне. Кручення — S-подібне, від 3-х до 7-ми обертів на 1 см. Тонина ниток — від 0,3 до 0,6 мм.

Кількість ниток в квадраті 1×1 см — 12×15 од. Ткання з щільним розміщенням ниток основи і вільним — ниток піткання, що свідчить про використання вертикального ткацького верстата. За цими характеристиками тканина повинна була бути грубою, можливо, ворсистію (про що свідчить нерівномірність прядіння ниток — для начісування), важкою, розрахованою на зимову пору року. Може належати до решток плечового одягу.

Текстиль 2. Волокна в нитці щільно спрядені. Походження — не встановлене. Тонина ниток — 0,25 мм. Кількість ниток в квадраті 1×1 см — 27×25 од. Щільнішою є основа, вільнішим — піткання. Ткання була тонкою, щільною, але легкою.

Шкіра. Колір — коричневий рівномірний. Товщина — 1,0–1,2 мм, досить високої якості. Шкіра, можливо, належала до матеріалу одягу — шаровар. Залягала під відбитком текстилю 1.

Таким чином, досліджене поховання належить молодій жінці-кочівниці й може датуватися другою половиною—кінцем XIII, можливо навіть, початком XIV ст., тобто, середньозолотоординським часом.

Досліджений комплекс належить до числа найвиразніших кочівницьких поховань золотоординської епохи пониззя Псла. Він є захороненням заміжньої жінки із заможної родини вільних кочівників другої половини—кінця XIII ст. Проте, в рисах поховального обряду, поряд із традиційним вміщенням до могили окремих побутових

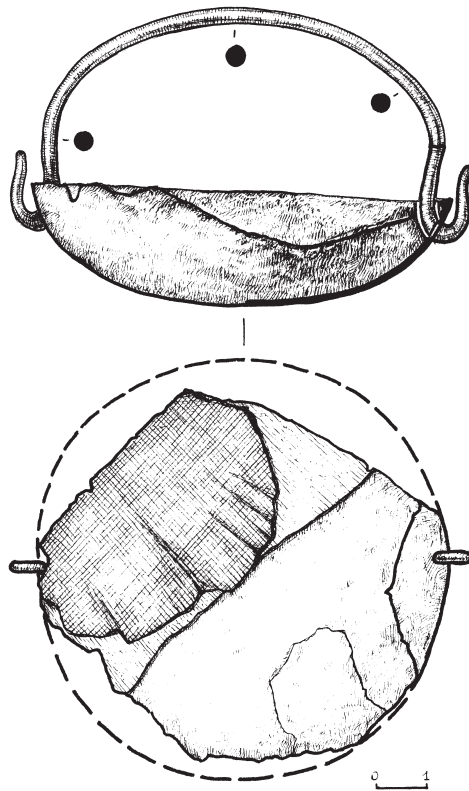

Рис. 8. Сегментоподібна чаша: Залізо. Схема розташування відбитків текстилю та шкіри на дні

речей і прикрас, спрямуванням головою на північний схід, вже вгадуються прояви нових тенденцій «омусульманення» степового населення [21, с. 30], позначені характерним розворотом голови в бік кибли. Речовий комплекс ще відзначається своєрідністю набору традиційних предметів та деталей убору степовиків доби розвинутого середньовіччя. Поряд із цим, досить цікавим є вміщення похованої до дерев'яної «труни»-гробовища, долучення до інвентаря напутньої їжі тощо. З-поміж прикрас варто виокремити рештки рідкісних для мікрорегіону і перших із виявлених на курганному некрополі у Волошиному накісників золотоординської епохи [22, с. 118]. До речі, подібні накісники, вірогідніше за все, виконували функцію своєрідних «фіксаторів» на голові (шляхом закріплення на зачісці — косах) повстяно-текстильної конструкції поширеного на той час капелюха-бокки [23, с. 222] — вбрання заміжніх, перш за все, заможних жінок. А отримані дані щодо текстильних, шкіряних та дерев'яних предметів у складі поховального інвентаря істотно збагачують джерельну базу вивчення старожитностей золотоординського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя.

Ключові слова: бокка, Волошине, золотоординський час, Комсомольськ, пониззя Псла, поховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Супруненко О. Б., Кулатова І. М., Мироненко К. М. Звіт про археологічні обстеження ділянки землевідводу Єристівського родовища залізистих кварцитів та під розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління ВАТ «Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат», на землях Дмитрівської і Пришибської сільських рад Кременчуцького району та Комсомольської міської ради Полтавської області, у липні 2002 і квітні 2003 рр.//НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 2003/2. — 53 арк.
2. Супруненко О. Б., Кулатова І. М., за участі Артем'єва А. В., Маєвської С. В., Мироненка К. М. Звіт про археологічні дослідження на території землевідводу Єристівського родовища залізистих кварцитів ВАТ «Полтавський Гірничо-збагачувальний комбінат», поблизу с. Волошине Дмитрівської сільської ради Комсомольської міськради та с. Ємці Пришибської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області у 2003–2004 рр.//НА ІА НАНУ. — Ф. е. — 2004/20. — Ч. I. — 258 арк.; 2004/21. — Ч. II. — 158 арк.
3. Супруненко О. Б., Артем'єв А. В., Маєвська С. В. Унікальний комплекс золотоординського часу поблизу Волошиного. — К.; Полтава, 2005.
4. Супруненко О. Б., Кулатова І. М., за участю Маєвської С. В. Кургани поблизу Волошиного у пониззі Псла (група курганів III)//АЛЛУ. — 2004. — № 1–2 (15–16).
5. Супруненко О. Б., Кулатова І. М., Маєвська С. В. Сарматське поховання у пониззі Псла//АВУ 2003–2004 рр. — Запоріжжя, 2005. — Вип. 7.
6. Супруненко О. Б., Кулатова І. М., Мироненко К. М., Артем'єв А. В., Маєвська С. В. Старожитності околиць Комсомольська. — К.; Полтава, 2005.
7. Супруненко О. Б., Шерстюк В. В. Курган зрубного часу поблизу с. Волошине на Полтавщині//АВУ 2004–2005 рр. — К.; Запоріжжя, 2006. — Вип. 8.
8. Супруненко О. Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: Короткий нарис. — К.; Полтава, 2007.
9. Супруненко О. Б. Кургани поблизу с. Солонці в пониззі Псла. — К.; Полтава, 2007.
10. Супруненко О. Б. Катакомбне поховання у кургані в пониззі Псла//АВУ 2005–2007 рр. — К.; Запоріжжя, 2007. — Вип. 9.
11. Супруненко О. Б. Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі. — К.; Полтава, 2006.

12. Кулатова И. М., Скорый С. А., Супруненко О. Б. Курганы поблизу с. Волошине в пониззі Псла. — К., 2010.
13. Федоров-Давыдов Г. А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов: Археологические памятники. — М., 1966.
14. Евглевский А. В., Потемкина Т. М. Кресала в позднекочевнических погребениях Восточной Европы//Степи Европы в эпоху средневековья. — Донецк, 2000. — Т. 1.
15. Ходзевич А. П., Шавкунов Э. В. Классификация и датировка дальневосточных кресал//Проблемы средневековой археологии Дальнего Востока. — Владивосток, 1990.
16. Могильников В. А. Памятники кочевников Сибири и Средней Азии XIII—XIV вв. //Степи Евразии в эпоху средневековья. — М., 1981.
17. Плетнева С. А. От кочевий к городам: Салтово-маяцкая культура//МИА. — 1967. — № 142.
18. Казаков Е. П. Погребальный инвентарь Танкеевского могильника//Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Среднего Поволжья. — Казань, 1971. — Вып. 1.
19. Супруненко О. Б., за участю Маєвської С. В., Артем'єва А. В. та ін. Курганы з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла. — К.; Полтава, 2006.
20. Власкин В. М., Гармашов А. И., Доде З. В. и др. Погребения знати золотоординского времени в междуречье Дона и Сала. — М., 2006.
21. Федоров-Давыдов Г. Золотоординский город и Решт-и-Кыпчак в первой половине XIV в.//Татарская археология. — Казань, 2004. — № 1–2 (12–13).
22. Иванов В. А. Убранство костюма кочевников Золотой Орды//АЛЛУ. — Полтава, 2002. — № 1 (9).
23. Мажитов Н. А. Южный Урал XII—XIV вв.//Степи Евразии в эпоху средневековья. — М., 1981.

Резюме

Супруненко А. Б., Маевская С. В. Женское кочевническое погребение золотоординского времени в низовье Псла

В ходе раскопок на месте строительства карьера ООО «Еристовский горно-обогатительный комбинат», в составе группы курганов II у с. Волошино Дмитровского сельского совета г. Комсомольск Полтавской обл., в небольшой насыпи № 2/2005 г. исследовано впускное кочевническое погребение. Оно располагалось в прямоугольной, несколько расширенной ко дну яме со скругленными углами, размером в основании 0,67–0,78 × 2,35 м и глубиной 0,70 м от уровня погребенного грунта. В ней находилось дощатое гробовище прямоугольной в плане формы, перекрытое двумя широкими дубовыми досками. Посредине на дне в анатомическом порядке лежал скелет женщины 16–18 лет. Положение погребенной вытянутое на спине, головой к северо-востоку, с уложенными вдоль туловища руками. Голова розвернута лицом к югу.

Погребенную сопровождал немногочисленный, но выразительный инвентарь. У черепа находились две пустотелые берестяные трубчатые детали головного убора — бокки, между ними железная шпилька с роздвоенным стержнем. В одном из рулонов бересты сохранились более 20 костяных бусин и остатки двух проволочных височных серебряных подвесок, остатки текстильно-войлочных деталей бокки. В ногах лежали железные чаша и кресало, под костями кисти левой руки — кремь.

В заполнении северо-западного угла ямы выявлены большеберцовая и таранная кости овцы, накрытые лопаткой этого же животного, под ними — лучевая кость молодой кобылы, рядом — железные нож и рамка пряжки. На всех железных изделиях сохранились следы и остатки шелковых, шерстяных и пр. тканей, нескольких видов кожи и замши. Установлены породы дерева, использовавшиеся для изготовления большинства изделий.

П
У
Б
Л
И
К
А
Ц
И
И

Исследованный комплекс принадлежит к числу наиболее выразительных кочевнических погребений золотоордынской эпохи на Нижнем Псле. Захоронение молодой женщины из зажиточной семьи свободных кочевников датируется второй половиной XIII, возможно, началом XIV ст.

Ключевые слова: бокка, Волошино, золотоордынское время, Комсомольск, Нижний Псел, погребение.

Summary

S. Suprunenko, S. Mahevskaya. Women's Nomadic Burial of Golden Horde Period by the Psel's Low Flow

During the excavation at the construction site of LLC Eristovsky Mining career near to village Voloshine of the Dmytrovsky Countryside Council, town Komsomolsk of the Poltava Region one nomadic burial was investigated in a small mound #2/2005 of mounds group II. This burial made in rectangular, a few extended to the bottom pit with rounded corners, the size of the base 0,67–0,78 × 2,35 m and a depth of 0.70 m below the buried soil. The wooden coffin of a rectangular shape covered by two broad oak planks was there. In the middle of the bottom in the anatomical order lay the skeleton of a woman aged 16–18. Position of the buried stretched on his back, head to the north-east, stacked along the trunk with his hands. The head rolled face-to-south.

The burial was accompanied by small but impressive grave goods. Near the skull there were two hollow tubular parts of headdress — Bocca, among them an iron pin with a forked rod. In one of the rolls of birch bark are preserved more than 20 ivory beads and the remains of two wire-temporal silver pendants, textile remnants of felt parts of Bocca. The iron cup and steels were lay near the foot. Under the left hand bones the flint was found.

In the north-west corner of the pit revealed tibial and talus of sheep, covered with a blade of the same animal, under them — radial bone of a young mare, near — iron knife and frame of the buckle. On all iron products are traces and residues of silk, wool and other fabrics of several kinds of leather and suede. Types of wood used for the manufacture of most products have been identified.

The investigated complex is the most expressive nomadic burial of Golden Horde period by the. This is a burial of a young woman from a wealthy family. This grave is typical for free nomads of the second half of the XIII, perhaps, the beginning of the XIV centuries.

Key words: Bocca, Voloshine, the Golden Horde period, Komsomolsk, Psel's Low Flow, burial.

